

Dorota Krystyna REMBISZEWSKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

dorota.rembiszewska@wp.pl

OD WIADOMOŚCI DO ŁAPÓWKI. Z DZIEJÓW WYRAZU *CHABOR*

Unifikacja ze standardową polszczyzną, procesy globalizacyjne, łatwy dostęp do mediów nie zdołały całkowicie wycofać z obiegu nazw ograniczonych tylko do określonego regionu, a jednocześnie powszechnie w nim występujących. Poznańskie *sznyce z glancem schowane w antrejce* czy też krakowskie *idze, idze bajoku na pole* stanowią przykłady wyrazistych różnic terytorialnych w zakresie leksyki. Takie nieco sztucznie spreparowane przykłady krążą w opracowaniach językoznawczych i publikacjach popularnonaukowych dotyczących poszczególnych regionów. W świadomości przeciętnego użytkownika utarło się przekonanie o trójpodziale na odmiany regionalne języka polskiego: Małopolskę, Wielkopolskę i Mazowsze. Obszarem, mieszczącym się w granicach szeroko pojętego Mazowsza, w którym zachował się jeszcze dość dobrze lokalny język – jego fonetyka i słownictwo – jest bez wątpienia północne Podlasie. Bez trudu mieszkańcy innych części Polski rozpoznają po charakterystycznej wymowie osoby z północnego wschodu. Znamienne są także pewne nazwy (np. *odwietki* ‘odwiedziny u nowo narodzonego dziecka’, *nyje* ‘mdli’, *pierog* ‘bułka drożdżowa’¹), konstrukcje składniowe (jak np. *daj dla babci buzi, mi boli głowa, nie się gniewaj*), o niewielkim zasięgu, ale dobrze znane na tym terenie.

¹ Przytoczone przykłady nazw z Podlasia i lokalizacje miejscowości z tego obszaru pochodzą z kartoteki gwarowej autorki, utworzonej z materiałów zebranych w terenie w latach 1993–2015.

Wyrazem, który możemy uznać za regionalizm jest bez wątpienia *chabor* 'łapówka' oraz *dać chabora* 'dać łapówkę'. Na północnym wschodzie Polski nazwa ta ma różne postaci – najczęściej *chabor*, *dać chabora*, ale także *chabor*y (np. Bańki pod Bielskiem Podlaskim), *chawory*, *dać chawory* (np. Suchowola i okolice).

Trudno dokładnie odtworzyć etapy zmiany znaczeniowej nazwy o proveniencji orientalnej *chabar* 'wiadomość', która zadomowiła się w językach wschodniosłowiańskich jako 'łapówka' i trafiła do gwar polskich. Jednak bez wątpienia można łatwo wskazać kierunek zapożyczenia.

Chabar w języku arabskim to 'wieść, nowina, wiadomość'. Z tego języka zaczerpnięto wiele języków turkijskich (Radłow II: cz. 2: 1693), w tym turecki – *haber* 'ts.', *haberci* 'informator; donosiciel' (SłTur 104) oraz tadżycki, tatarski – *хəбər* (*xäbär*) (SłTat), a także kazachski – *xabar* (SłKaz 544), gdzie np. największa stacja telewizyjna w Kazachstanie nosi nazwę *Khabar*/Хабар (*Khabar*). Wymieniony orientalizm jest znany językom południowosłowiańskim i został zaimportowany w tym samym znaczeniu, a więc bułg. *хəбər* 'wiadomość, powiadomienie', mac. *абер* 'wiadomość', serb.-chor. *хəбар*, *хəбер* 'wiadomość, pogłoska' (ESUM VI: 146).

W językach wschodniosłowiańskich pożyczka ta pojawia się zapewne dosyć późno. Nie ma jej u Srezniewskiego, a SSRLJ XVII: 6 pierwsze jej poświadczenie podaje ze Słownika akademickiego z 1794 r. *хəбар* z arab. *ħabar* 'wiadomość'. SSRLJ: 540 ma *хəбар*a f. i *хəбар* m. w znaczeniach 'korzyść, zdobycz' i 'łapówka', *хəбар* regionalnie też 'wiadomość', 'gościniec, podarunek', 'powodzenie, sukces' oraz liczne derywaty, jak *хəбарник*, *хəбарщик* 'biorący łapówki', *хəбарничать* 'brać łapówki', *хəбарничанье* 'branie łapówek', regionalne *хəбарчий* 'posłaniec, goniec'. Natomiast słownik współczesnego języka rosyjskiego SSRLJ XVII: 6 dla określanego jako przestarzałe i potoczne *хəбар* i *хəбарь* m. oraz uznawanego za potoczne *хəбарá* f. podaje tylko znaczenie 'łapówka'. Kartoteka gwar rosyjskich ma bogato poświadczone *хəбар*, *хəбарь* m., rzadziej *хəбарá*, *хəбары́*, *хəбарей*, *хəбаршика*, głównie w znaczeniu 'łapówka', oraz 'gościniec', 'ugoszczenie', 'biesiada połączona z piciem alkoholu' oraz 'zadowolenie', 'szczęście, powodzenie', ale sporadycznie też 'wiadomość', 'korzyść' (KartSRNG).

Nie ma tej pożyczki w słownikach dawnego języka ukraińskiego (brak jej też w kartotece SUM XVI–XVII), dopiero od XIX wieku notuje Hrinč IV: 382 *хəбарь* m., *хəбарá* f. w znaczeniu 'łapówka' oraz derywaty *хəбарник*, *хəбарий* 'biorący łapówki' i przymiotnik *хəбарницький*. Występuje ona z kilkoma derywatami również we współczesnym ję-

zyku ukraińskim. SUM XI: 7 podaje mianowicie: *хабър* 'łapówka' i deminytywne *хабэрык* oraz *хабэрык* 'biorący łapówki' i *хабэрыця* 'kobieta biorąca łapówki', a ponadto *хабэрыцтва* 'łapówkarstwo' i przymiotnik *хабэрыцкый* 'dotyczący łapownika i łapówkarstwa'. Słownik etymologiczny przytacza poza tym *хабэрычати* 'brać łapówki' oraz gwarowe *хабэра* 'łapówka', *хабэрына* 'niewielka łapówka', *хабэрыі* 'biorący łapówki', *хабэрыцтва* 'łapówkarstwo' i *хаборнік* 'makler' (ESUM VI: 146). W Leksykonie gwary lwowskiej pod hasłem *хабэр*, oprócz tej nazwy ogólnoukraińskiej, umieszczono także synonimy leksemu, które pokazują nie tylko inwencję użytkowników, ale także bardzo wyraziście obrazują przenikanie się różnych języków w regiolektcie lwowskim: *валу́вка* (*валу́фка*), *кўкы в рўкы*, *лапівка* (*лапўвка*), *о́берша́пка* (*о́берха́пка*), *ра́бух* (*рэбух*) (Leksykon 2015: 805).

W języku białoruskim oprócz wyrazu *хабар* 'łapówka' istnieje kilka utworzonych od niego derywatów: *хабардава́льнік* 'dający łapówki', *хабарнік* 'biorący łapówki', *хабарніца* 'kobieta biorąca łapówki', *хабарніцтва* 'łapówkarstwo' i przymiotnik *хабарніцкі* 'dotyczący łapowników i łapownictwa' (TSBM V/2: 164). Poza tym w znaczeniu 'łapówka' odnotowano gwarowe *хабары* spod Świącian na Wileńszczyźnie oraz *хабор* na Białostocczyźnie w Kuraszewie pod Hajnówką (SłPogr V: 274).

Słowniki etymologiczne podają różne języki, które pośredniczyły w bezpośrednim zapożyczeniu, ale jednomyślnie odwołują się do pierwotnego źródła arabskiego. A. Anikin w odniesieniu do rosyjskich dialektów Syberii jako źródło zapożyczenia wymienia języki turkijskie: krymsko-tatarskie, tureckie *habär*, czagatajskie *xabär* 'wiadomość, a to z arabskiego *ħabar* 'nowina, wiadomość'. Proponuje także możliwy rozwój znaczeniowy nazwy dla tego obszaru (nie wykluczając interpretacji Vasmera): 'wiadomość' > '(dobra) wiadomość' > 'powodzenie' > 'zysk' (Anikin 2000). Zestawienie form i znaczeń wyrazu dla dialektów rosyjskich zamieszcza Selimow (1961: 184). ESUM VI: 146 dla języka ukraińskiego wskazuje turecki *haber* 'powiadomienie', a ten z arabskiego *ħabar* 'ts.'. Powiązanie z *ħabara* 'dowiadywać się' z 'przekupstwo' mogło rozwinąć się na podstawie znaczenia 'zapłata za powiadomienie'. Nawiązuje do interpretacji Vasmera IV: 213, który podaje źródło tureckie i czagatajskie (starouzbekie) *habär*, 'wiadomość', z założeniem, że nazwa związana jest ze znaczeniem 'nagroda posłańcowi'.

Na obszarze Polski pożyczka ta, jak zaznaczyłam, ma ograniczony terytorialnie zasięg. Geograficzne zawężenie wskazuje bez wątpienia na

bezpośrednie zapożyczenie z języków wschodniosłowiańskich, a pisownia przez *ch* (a nie *h*) jest dodatkowym argumentem na rzecz dawcy ze wschodu Słowiańszczyzny. Historia i geografia tej pożyczki na wschodzie Słowiańszczyzny sugeruje gwarowe źródło białoruskie lub ukraińskie. Warto także zaznaczyć, że Stanisław Stachowski (2007, 2014) w słownikach odnotowujących turczyzny w polszczyźnie nazwy *habar* nie wymienia.

Słowniki ogólnopolskie w większości nie rejestrowały tej nazwy. SWar I: 268 traktuje *chabar*, *chabor* 'łapówka' jako gwarowe, które dostało się do polszczyzny przez język rosyjski i tatarski, z zaznaczeniem, że zmiana semantyki nastąpiła na gruncie rosyjskim. W SGPA III: 421 znajdujemy niewiele poświadczeń omawianej nazwy: *xabor* z okolic Sejn (północny wschód Polski), *chabor* z Litwy (SGPK I: 169) oraz *chabar* z Podola za Kremerem (słownik XIX-wieczny), który daje ten wyraz pod hasłem *Corruptio* (Kremer 1999: 189). Zofia Kurzowa w słowniku regionalizmów z Wileńszczyzny odnotowuje za Walickim *chabar* 'łapówka', *dać (wziąć) chabara*, według którego wyraz był rozpowszechniony na Wołyniu, Podolu, Ukrainie i Litwie (Kurzowa 1993: 341). Tę lokalizację potwierdza też obecność wyrazu *chabar* w amatorskim słowniczku gwary lwowskiej z początku XX wieku (Młotek 1989: 26).

Jak widać, w polszczyźnie konkurują dwie postaci: *chabar* i *chabor* (por. także RóżnSł 2014: 142). Postać *xabor* Tadeusz Zdancewicz w odniesieniu do Suwalszczyzny traktuje jako jeden z przykładów form hiperpoprawnych wobec wymowy akającej (Zdancewicz 1980: 34), która była tam znana z powodu bliskich kontaktów z Grodzieńszczyzną. Niewykluczone, że taka forma wynika z adideacji do nazwy *habory* 'mięso niskiej jakości, chude, żylaste', notowanej na Podlasiu w XIX w. (PF IV: 321). Słuszność tej interpretacji potwierdzają postaci będące obecnie w użyciu na północnym Podlasiu: *chabory* (w okolicach Bielska Podlaskiego), *chawory* (Suchowola i okolice).

Współcześnie na północnym wschodzie Polski wyraz jest powszechnie używany, w tym przez osoby wykształcone, najczęściej z odcieniem żartobliwym. Zwrot *dawać chabora* w plebiscycie lokalnego dodatku do „Gazety Wyborczej” został uznany przez mieszkańców Białostoczczyzny za jeden z najbardziej znanych regionalizmów (Regionalizmy 2011). Bogusław Nowowiejski, przytaczając popularne pożyczki wschodniosłowiańskie z miast i miasteczek Białostoczczyzny, pisze o swoistej „karierze” tego wyrazu i utworzonych od niego formacji: *chabornik* 'łapownik', *chabor-*

nica 'kobieta biorąca łąpówki', *chaborny* 'podatny na przekupstwo, chętnie przyjmujący łąpówki'. Jego zdaniem *chabor* „staje się eufemizmem, oznaczającym pewien typ datku, który nie ma charakteru zwykłej, pospolitej łąpówki, lecz raczej upominku czy prezentu” (Nowowiejski 2010: 215). Potwierdzenie takiego rozumienia nazwy możemy znaleźć na forach internetowych (np. dotyczących wyrobu wędlin domowych), gdzie wśród wyrazów charakterystycznych dla Białostocczyzny wymieniono: „*chabor* rodzaj łąpówki lub prezentu – *chaborem* może być np. butelka dobrego koniaku dla lekarza w podziękowaniu za opiekę” (Nazwy regionalne). Na przykład w powiecie wysokomazowieckim (południowo-zachodnia część województwa podlaskiego) zwykle tego wyrazu używa się w odniesieniu do relacji pacjent – lekarz, bowiem datki, formy podziękowania lub prośb kierowane przez chorych do lekarzy zwykle są określane właśnie jako *chabor* (np. *dała doktorowi chabora, bo inaczej by nie zrobił operacji; bez chabora ani do niego [lekarz] przystąpi*). Nazwa ta pojawia się także jako 'każda łąpówka', np.: *tu f Sokouax u nas nicego ne dostańe, čšeba xabora, za fšystko xabora (...). I fšystko na xabor* (wieś Dworaki Pikaty, pow. wysokomazowiecki – Sędziak 1996: 310).

Omówiona nazwa stanowi wyrazistą egzemplifikację koegzystencji regionalnej odmiany polszczyzny i lokalnych gwar. Analizowany wyraz, tak dobrze wpisany w miejscowe realia, to nieodłączny element językowej wspólnoty lokalnej północnego Podlasia ze swoimi osobliwościami, unikatowymi cechami leksykalnymi, wynikającymi z otoczenia różnych systemów językowych i specyficznej mentalności tamtejszych mieszkańców.

LITERATURA

- Аникин А.Е. 2000, *Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*, Москва.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, т. I–VI, Київ 1982–2012.
- Hrinč – Грінченко Б., *Словарь української мови*, т. I–IV, Київ 1907–1909.
- KartSRNG – Kartoteka Słownika narodowych gwar rosyjskich (*Словарь русских народных говоров*) w zbiorach Instytutu Badań Lingwistycznych RAN w Petersburgu (Институт лингвистических исследований Российской академии наук, Санкт-Петербург).
- Kremer A. 1999, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich*, [w:] *Język polski dawnych Kresów wschodnich. Tom 2: Studia i materiały*, pod red. J. Riegera, Warszawa, s. 259–340.

- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków.
- Leksykon 2015 – Н. Хобзей, К. Сімонович, Т. Ястремська, Г. Дидук-Меуш, 2015, *Лексикон львівський: поважно і на жарт*, Видання третє, змінене і доповнене, Львів.
- Młotek M., 1989, *Gwara lwowska w pierwszym półwieczu XX wieku*, Londyn.
- Nazwy regionalne – Nazwy regionalne. // Wędzarnicza brać: <http://wedlinydomowe.pl/forum/topic/2482-nazewnictwo-regionalne/>, dostęp 12.01.2015 r.
- Nowowiejski B. 2010, *Z życia wschodnich sławizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostockizny*, [w:] Tenże, *Z zagadnień kontaktów językowych*, Białystok, s. 215–228.
- PF IV – Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*, [w:] „Prace Filologiczne”, t. IV, Warszawa, s. 795–904.
- Radłow – В.В. Радлов, 1963, *Опыт словаря тюркских наречий*, т. 1–2, Москва.
- Regionalizmy 2011 – Regionalizmy na wesoło // http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35241,9380697,Regionalizmy_na_wesolo_Zgloszenia_Czytelnikow.html#ixzz3OcPh9cXK, dostęp 12.01.2015 r.
- RóżnSł – I. Maryniakowa, D.K. Rembiszewska, J. Siatkowski, 2014, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- Selimow – А.А. Селимов, 1961, *Займствованные слова в говоре станицы Александровской Кизлярского района Дагестанской АССР*, Ленинград.
- Sędziak H., 1996, *Łomżyńskie teksty gwarowe*, Łomża–Kielce.
- SGPA – *Słownik gwar polskich*, 1977–, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, Wrocław, także kartoteka SGPA.
- SGPK – Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SłKaz – Gülayhan A., Jankowski H., 2011, *Słownik kazachsko-polski*, Kraków.
- SłPogr – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск 1979–1986.
- SłTat – *Słownik polsko-tatarski*, <https://pl.glosbe.com/pl/tt/>, dostęp 11.08.2015 r.
- SłTur – Antonowicz-Bauer L., Dubiński A., 1983, *Słownik turecko-polski, polsko-turecki*, Warszawa.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф. П. Филин, т. I–XVII, Москва–Ленинград 1950–1965.
- Stachowski S. 2007, *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków.
- Stachowski S., 2014, *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków.
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, Львів 1994 і п.

SWar – *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1908–1927 (tzw. Słownik warszawski).

Vasmer – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, т. I–IV, Москва 1964–1973.

TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. К.К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), т. I–V, Мінск 1977–1984.

Zdancewicz T. 1980, *Mazurzące gwary suwalskie*, Poznań 1980.

STRONA INTERNETOWA

Khabar – strona internetowa kanału telewizji kazachskiej Хабар, <http://khabar.kz/ru/>, dostęp 11.05.2016 r.

FROM NEWS TO A BRIBE. ABOUT THE HISTORY OF THE WORD *CHABOR*

Summary

The article is a small study of the life of a word typical of north-eastern Poland. Etymology of the name *chabor* derived from Arabic *chabar* ('news, information, rumor') has been explained but in East Slavic lands it has circulated in a different meaning as a 'bribe'. A geographical constraint of the occurrence of this word in Poland to the territory of Podlasie and Suwalki regions indicates a direct borrowing from East Slavic languages. The discussed word is an inherent element of a local community of northern Podlasie with its peculiarities and unique lexical features resulting from different language systems and specific mentality of its inhabitants.

Key words: regional Polish of Podlasie, etymology, language contacts